

Geliş Tarihi: 29 Mayıs 2025
Kabul Tarihi: 8 Ekim 2025

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal of Modern Turkish History Studies
XXV/51 (2025 Güz/Autumn), ss. 1043-1074.

DOI: 10.18244/ctad.1708637

Araştırma Makalesi / Research Article

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE AYRILIKÇI FAALİYETLER*

Süleyman TEKİR**

Eda ŞAHİN***

Öz

Türk tarihinde Erken Cumhuriyet dönemi, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde köklü dönüşümlerin yaşandığı, siyasal ve toplumsal yeniden yapılanmanın hedeflendiği kritik bir dönemdir. Bu süreçte, etnik ve dini temelli ayrılıkçı hareketler yeni rejimin istikrarı açısından ciddi bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin kurucu unsurları tarafından uluslaşma çabaları kapsamında ortak kimlik yaratılmak istenmiş ancak bu girişimler bazı gruplar tarafından asimilasyon olarak algılanmış ve etnik milliyetçiliğe zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet kadrosu için Türk kimliği merkezli politikalar, dönemin siyasal koşulları bağlamında zorunlu bir tercih olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma, Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleşen ayrılıkçı hareketleri ve bu hareketlerin Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal-toplumsal yapısına etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Türkiye’nin yeni kurumsal yapısını inşa etmeye çalıştığı bir dönemde başta Kürt ve Ermeni gruplar olmak üzere Çerkes, Laz, Arap, Yahudi ve Rum unsurların girişimleri incelenerek bu grupların toplumsal yapıda ve siyasal söylemde yarattığı dönüşümler analiz edildi. Çalışmanın temel veri kaynağını 1932 yılına ait azınlıklara ilişkin resmî raporlar oluşturmaktadır. Buna göre Erken Cumhuriyet döneminde bazı azınlık grupların yürüttüğü faaliyetler devletin iç güvenlik stratejilerinde merkezi bir konumda yer almış ve ülkenin iç istikrarını tehdit eden bir unsur haline gelmiştir. Türkiye, bu faaliyetlere karşı güvenlik önlemlerini artırmış, istihbarat mekanizmalarını güçlendirmiş ve kapsamlı yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ayrılıkçı hareketler, Hoybun, Ermeni, Kürt, Erken Cumhuriyet.*

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(e.posta: stekir@sinop.edu.tr), (ORCID: 0000-0001-5862-2548).

*** Doktora Öğrencisi, Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yakın Çağ Tarihi ABD,
(e.posta: edaaytekin@outlook.com), (ORCID: 0000-0002-0585-3817).

SEPARATIST ACTIVITIES IN TÜRKİYE IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD

Abstract

The Early Republican period in Turkish history is a critical period in the transition from empire to nation-state, during which radical transformations were experienced and political and social restructuring was aimed. In this process, ethnic and religious-based separatist movements emerged as a serious threat to the stability of the new regime. The founding elements of the Republic sought to create a common identity within the scope of nation-building efforts, but these attempts were perceived as assimilation by some groups and paved the way for ethnic nationalism. For the Republican cadre, policies centered on Turkish identity were considered as a compulsory choice in the context of the political conditions of the period. In this context, this study aims to analyze the separatist movements that took place between 1923 and 1938 and their effects on the political-social structure of the Republic of Türkiye. The study examines the attempts of Kurdish and Armenian groups, Circassian, Laz, Arab, Jewish and Greek elements, and analyzes the transformations these groups created in the social structure and political discourse at a time when Türkiye was trying to build its new institutional structure. The main data source of the study is the official reports on minorities from 1932. Accordingly, the activities of some minority groups in the Early Republican period were central to the state's internal security strategies and became a threat to the internal stability of the country. Türkiye has increased its security measures against these activities, strengthened its intelligence mechanisms and implemented comprehensive legal arrangements.

Keywords: *Separatist movements, Hoybun, Armenian, Kurdish, Early Republic.*

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi, Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerinin atıldığı; imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde köklü dönüşümlerin yaşandığı ve siyasal kopuşların belirginleştiği tarihsel bir evreyi ifade eder. Bu zaman diliminde yalnızca yeni bir rejim tesis edilmemiş, aynı zamanda siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda kapsamlı bir yeniden yapılanma gerçekleştirilmiştir. Erken Cumhuriyet yıllarındaki Türkiye’nin siyasal yapısının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, dönemin isabetli biçimde değerlendirilmesini mümkün kılar.¹

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu izleyen erken dönem, etnik ve dinî temelli ayrılıkçı hareketlerin yoğun biçimde ortaya çıktığı bir süreç olmuştur. Bu hareketler, yeni kurulan ulus-devletin siyasal bütünlüğü ve rejimin meşruiyeti açısından ciddi bir tehdit potansiyeli taşımaktaydı. Söz konusu tehditlerin kapsamı ve etkileri değerlendirilmeye geçmeden önce, “etnisite” ve “ulus” kavramları arasındaki ayrımın kuramsal çerçevede açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Etnisite, ulustan farklı olarak, insan topluluklarını kan bağı temeline göre sınıflandıran bir yapıya sahiptir. Sınıflandırma yapısı klan veya aşiret gibi küçük sosyal oluşumların daha geniş bir biçimi olarak, akrabalık ilişkileri çerçevesinde değerlendirilir. Ulus kavramı ise akrabalık bağı şartı olmaksızın, bireylerin paylaştığı ortak bir tarihsel ve kültürel bütünlüğe dayanmaktadır. Uluslaşma süreci karmaşıktır ve her zaman açık bir biçimde tanımlanamayabilir. Öyle ki uluslaşma kimi zaman halklar arasında “ortak değer oluşturma” şeklinde anlaşılırken kimi zaman ise tek bir etnik kimliği hâkim kılmak yani “asimilasyon (tek tipleştirme)” şeklinde yorumlanabilir. Ortak değer oluşturma yaklaşımı, kültürel kimlikleri koruyarak bütünleşmeyi amaçlar. Buna karşılık asimilasyon politikası, tek bir kültürü baskın kılmayı hedefler. Asimilasyon diğer kimliklerin reddedilmesi ve dönüştürülmesi sürecini içerir. Ancak bu iki kavram arasındaki algısal ayrım karmaşık bir durum yaratır. Karmaşıklık, özellikle marjinalize edilmiş etnik gruplar özelinde belirgindir. Söz konusu gruplar, ortak değerler çatısı altında birleşme girişimlerini farklı yorumlayabilirler. Onlar bu çabaları, kültürel erimeyi teşvik eden gizli bir asimilasyon politikası olarak algılayabilmektedir. Söz konusu yorum, kültürel etkileşim ve entegrasyon süreçlerinin uygulanmasında önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Sürecin sonundaki yorumlar; etnik milliyetçiliğin ortaya çıkmasına yol açabileceği gibi mevcut otorite tarafından bu grupların faaliyetleri “ayrılıkçılık” olarak algılanmasına neden olabilir.²

1 Kadriye Okudan Dernek ve Funda Kemahlı Garipoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye (1923-1950): Disiplinler Arası Bir Bakış* (Ankara: Nobel Bilimsel, 2022), 1.

2 Yıldırım Ulupınar, “Cumhuriyet Döneminde Terör ve Etkileri” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2015), 20-21.

Erken Cumhuriyet döneminde, ulus-devlet inşası doğrultusunda ortak bir kimlik ve kültür oluşturulması amaçlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden süreçte mevcut farklı etnik kimlikler ortak bir ulusal kimlik altında bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Ortak kimlik oluşturma çabaları bazı ayrılıkçı gruplarca bir asimilasyon politikası olarak algılanmıştır. Algısal farklılık, bazı etnik gruplarda -özellikle Kürt ve Ermeni gruplarında- etnik milliyetçi eğilimlerin faaliyete geçmesini hızlandırmıştır.

Bu makale, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1933) ortaya çıkan ayrılıkçı hareketleri ele almaktadır. Araştırma temelde Millî Emniyet Hizmeti Riyâseti (MAH) tarafından hazırlanan istihbarat raporları temelinde sistematik bir incelemeyi esas alır. Çalışmanın amacı ayrılıkçı hareketlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsallaşma sürecindeki siyasi ve toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Analizin sağlıklı olabilmesi için Kürt ve Ermeni toplulukları başta olmak üzere, Çerkes, Laz, Arap, Yahudi ve Rum azınlık gruplarının eylemleri tarihsel bir perspektifle ele alınmıştır. Söz konusu grupların toplumsal yapı ve siyasal söylem alanlarında yarattığı dönüşümsel süreçler eleştirel bir yaklaşımla irdelenmiştir.

1. Erken Cumhuriyet Döneminde Ayrılıkçı Azınlık Faaliyetleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde karşılaştığı ayrılıkçı azınlık faaliyetleri hem devlet politikalarının şekillenmesinde etkili olmuş hem de yönetici kadronun öncelikli meselelerinden biri haline gelmiştir. Döneme ait istihbarat raporlarında çeşitli gruplara dair değerlendirmeler mevcuttur. Bu gruplar; Kürtler (özellikle Hoybun Cemiyeti), Ermeniler, Çerkesler, Lazlar, Nusayri Araplar, Yahudiler ve Rumlardır. Söz konusu grupların bir kısmı istihbarat tarafından potansiyel tehdit unsuru olarak görülmüştür. Tehdit olarak değerlendirilmeye paralel olarak devlet erki azınlıkların sınır ötesi bağlantılarını, örgütsel faaliyetlerini ve ayrılıkçı eğilimlerini yakından izlemiştir. Ayrılıkçı grupların siyasi yapıları, lider kadroları ve uluslararası temasları detaylı biçimde raporlanmıştır.

1.1. Kürtler (Hoybun Cemiyeti)

Erken Cumhuriyet döneminde etnik ve dinî temelli ayrılıkçı hareketler, kurulan yeni düzenin istikrarını zaman zaman zorlayan önemli başlıklardan biriydi. Ayrılıkçı hareketler içinde, tarihsel sürekliliği ve günümüze uzanan etkileri düşünüldüğünde, Kürt ayrılıkçı grupların ayrı bir yeri olduğu görülür. Yeni rejimin karşılaştığı güvenlik ve bütünlük kaygılarının önemli bir kısmı söz konusu mesele etrafında şekillenmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Kürtler daha güçlü ve merkezîyetçi bir devlet yapısıyla karşılaştılar. Başlangıçta uluslararası destekleri olmamasına karşın, merkezi otoriteye karşı kapsamlı ve güçlü bir direniş başlatmışlardı.

Özellikle 1924 Beytüşşebap Ayaklanması, daha önceki dönemlerde rastlanmayan bir radikalleşmenin ilk eylemi olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni zor durumda bırakan ve bastırılması için yüksek bütçe gerektiren Şeyh Sait İsyanı, 1938’e kadar devam edecek bir dizi ayaklanmanın ikincisiydi. Şeyh Sait İsyanı geleneksel eşrafın, aşiret liderlerinin ve tarikat şeyhlerinin desteğini alarak güç kazanmıştır.³

Şeyh Sait İsyanı’nın bastırılması sonrasında, isyana iştirak eden ayrılıkçı Kürt grupların bir kısmı Türkiye’den kaçmıştır. Firariler; Suriye, İran ve Irak gibi komşu ülkelere sığınmıştır. Ayrılıkçı gruplar bölgede manda yönetimini devam ettiren İngiltere ve Fransa’nın istihbarat servislerinden destek almışlardır. Aldıkları destekle Türkiye’ye karşı yürüttükleri muhalif faaliyetleri sürdürmek amacıyla yeniden örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Muhalif ve silahlı faaliyetlerin ilk olarak İngiltere’nin mandater yönetimi altında bulunan Irak topraklarında yoğunlaştığı görülmektedir. İngilizler, ayrılıkçı Kürt grupların Türkiye’ye karşı bağımsız olarak etkinlik göstermesinden ziyade, daha geniş etki yaratabilecek bir yapı kurmaları amacıyla, onları Ermeni Taşnak örgütü⁴ ile iş birliğine teşvik etmişlerdir. Güney sınır bölgesinde yaşanan gelişmeler dönemin uluslararası siyasi çatışma ortamında Türkiye karşıtı aktörlerin bir araya gelmesine zemin hazırlamıştır. Bir araya gelen gruplar örtüşen çıkarlar doğrultusunda ortak hareket etmişlerdir. Ermeni-Kürt iş birliği başlangıçta İngilizler tarafından başlatılmış olsa da zamanla bölgedeki diğer mandater devlet olan Fransa bu gruplar üzerinde daha etkili bir konuma gelmiştir. Nitekim Hoybun Cemiyeti Fransa’nın mandası altındaki Lübnan’da kurulmuş ve kısa süre içerisinde örgütlü bir yapıya dönüşmüştür.⁵

1920’li yıllarda Ortadoğu’da yaşanan siyasi ve toplumsal dönüşümler, bölgedeki etnik ve dinî grupların faaliyetlerini hızlandırmıştır. Özellikle Irak ve Suriye’ye mandater devlet statüsüyle yerleşen İngiltere ve Fransa, bölgedeki çıkarlarını sürdürmek için yerel gruplara destek sağlamıştır. Kürt ve Ermeni gruplarının örgütlenmesine verilen destek ciddi katkıda bulunmuştur. 1927 yılında kurulan Hoybun Cemiyeti, mandater güçlerin bölgedeki etkisini yansıtan önemli bir örnek olarak incelenmelidir. Hoybun Cemiyeti’nin ismi, Kürtçede “*benlik*” anlamına gelen *Hoybun* ve Ermenicede “*Ermeni yurdu*” anlamına gelen *Haypun* kelimelerinin birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Adlandırma; iki etnik grubun iş birliğini simgelemektedir. Hoybun’un en

3 Hamit Bozarslan, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)”, İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma içinde, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 90.

4 Makalede Taşnak ve Hoybun gibi örgütlenmelerden belgelerde zikredildiği gibi cemiyet, örgüt ve komita gibi birden fazla ifadeyle bahsedilmiştir.

5 Zafer Çakmak, “Hoybun Cemiyeti Kuruluşu ve Teşkilatlanması”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 5, 2 (Temmuz 2008): 27, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1670490>.

önemli özelliği stratejik bir ittifaka dayanmasıdır. İttifak, Türkiye’ye karşı isyana eğilimli Kürt liderler ile Mütareke döneminde İngilizlerle iş birliği yapmış Ermeni Taşnak liderleri arasında kurulmuştur. Esas amaç her iki milliyetçi hareketin de ortak düşman olarak gördüğü Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı bir muhalefet cephesi oluşturmaktır. Kapsamlı toplantı ve hazırlıkların ardından, 5 Ekim 1927 tarihinde Lübnan’ın Bihamdun kasabasında geniş bir kongre düzenlenmiş ve Hoybun Cemiyeti resmen kurulmuştur. Kongrenin Irak’ta İngiliz kontrolünde başlayan hazırlıklar sonrası, Fransa’nın mandater yönetimi altındaki bir bölgede ve Ermeni nüfuzunun güçlü olduğu bir coğrafyada gerçekleştirilmesi, cemiyetin yapısı üzerinde belirleyici olmuştur. Bu durum, kuruluş sürecinde hem Ermeni etkisinin belirginleşmesine hem de örgütün Fransız kontrolüne doğru kaymasına neden olmuştur.⁶

Hoybun Cemiyeti, Kürt ayrılıkçı hareketinin örgütlü bir kolu olarak kabul edilir. Cemiyet ayrılıkçı faaliyetlerin uluslararası boyutunu anlamada kilit bir role sahiptir. Hoybun’un ortaya çıkış ve gelişim aşamaları incelendiğinde yalnızca yerel etkenlerle değil, uluslararası ilişkilerle de biçimlendiği rahatlıkla görülebilir. Fransa mandası altındaki Suriye’deki eylemleri ve Ermeni Taşnak örgütüyle kurduğu iş birliği zikredilen uluslararası boyutun önemli kanıtlarıdır. Paris merkezli Taşnak örgütünün Hoybun üzerindeki etkisi ve yönlendirmesi, örgütün karar alma mekanizmalarını ve eylem stratejilerini belirlemede kritik bir rol oynamıştır.⁷ Hoybun’un faaliyetlerinde Fransız nüfuzunun önemli bir rol oynadığı istihbarat raporlarında da yer bulmuştur. Suriye topraklarındaki çalışmalarında Fransız yönetiminin zimmi desteğini aldığı da bilinmektedir.⁸

Hoybun’un kurucusu olarak kabul edilen Memduh Selim, Kürt-Ermeni ittifakını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Hedefi doğrultusunda sadece Kürt liderlerle değil, aynı zamanda Ermeni temsilcilerle de görüşmeler gerçekleştirmiştir. Memduh Selim, dağınık durumdaki Kürt örgütlerini tek bir çatı altında toplama girişimlerinde bulunmuştur. Memduh Selim’in faaliyetleriyle paralel şekilde İngilizler de Suriye’deki Ermeni ve Kürt unsurları, Türkiye’ye karşı kendi çıkarları doğrultusunda örgütlemeye başlamışlardır. Böylelikle 1920’lerde sadece fikir düzeyinde kalan Ermeni-Kürt ittifakı, eyleme dayalı bir iş birliğine dönüşmüştür.⁹

Hoybun Cemiyeti’nin faaliyet alanı, coğrafi açıdan geniş bir bölgeye yayılım göstermiştir. Örgüt; Suriye, Irak ve İran’daki Kürt hareketleriyle sistematik bir iletişim ve destek ağı kurma stratejisi izlemiştir.¹⁰ Hoybun’un etkinliği, 1930 yılına kadar olan süreçte, özellikle Ağrı Ayaklanması öncesinde

6 Yusuf Sarıınay, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14, 40 (Eylül 1997): 213-214, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1663967>.

7 Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA), 01019780/3,03.1932.

8 CBA, 01019780/3.

9 Mehmet Pınar, *Suriye’de Son Perde: Yeni Bir Hoybun (Ermeni-Kürt) Hareketi ve İtalya (1930-1939)*, (Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022), 29.

10 CBA, 01019780/3.

zirve noktasına ulaşmıştır. Faaliyet gösterdiği öncelikli alanlar Suriye ve İran iken, Irak ikincil bir etkinlik sahası olmuştur. Ancak Ağrı Ayaklanması’nın bastırılması, örgütün operasyonel kapasitesine ciddi bir darbe indirmiştir. Ağrı Dağı’nda örgüte indirilen darbe 1931 yılı boyunca örgüt içi istikrarsızlık dönemini başlatmıştır.¹¹

Hoybunkurulana dek, Kürt gruplar ayrılıkçı hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla örgütlenme çabası içine girmişlerdi. Anadolu’da ve güneydeki mandater yönetimler altındaki ülkelerde 17 farklı örgüt kurmalarına rağmen, söz konusu çabalar başarıya ulaşamamıştır. Hoybun’un temel hedefi Türkiye olduğu için örgütlenme merkezi olarak Suriye sınırına en yakın şehir olan Halep’i seçmişlerdir. Halep, Erken Cumhuriyet yıllarında Fransa’nın kontrolünde bir şehir olup, Yüzellilikler ve kaçakçıların da rahatlıkla faaliyet gösterebildiği bir merkezdi.¹²

1931 yılı istihbarat raporları, Ağrı Harekâtı’nın Hoybun örgütü ve Kürt hareketi üzerindeki etkilerini üç ana başlıkta toplamaktadır. Örgüte indirilen darbenin etkileri bölgenin genel dinamiklerinde önemli değişimler yaratmıştır. Birinci temel etki; İran’la ilişkilerin yapısındaki köklü değişimdir. Daha önce İran ile iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen Hoybun stratejisi, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısızlığın nedeni, Ağrı’dan kaçan gruplar ile İran kuvvetleri arasında yaşanan çatışmalardır. Yaşanan gelişmeler İran’ı Türkiye ile ortak bir güvenlik politikası izlemeye yönlendirmiştir. İki ülkenin Hoybunculara karşı ortak bir politika geliştirmelerinin somut etkileri; önde gelen Kürt liderlerin İran topraklarında etkisiz hale getirilmesi ve sınır aşiretlerinin ülke içindeki farklı bölgelere nakledilmesi şeklinde tezahür etmiştir.¹³ İkinci önemli etki; İran’ın Hoybun örgütüne yönelik politikasındaki değişimdir. Önceden İran yönetimi örgütün batı bölgelerdeki faaliyetlerine ve silah sevkiyatına göz yumuyordu. Ancak yaşanan gelişmelerden sonra bu faaliyetlere karşı önleyici bir tutum benimsemeye başlamıştır. Yeni politika Tebriz’deki örgüt liderlerine resmî yollarla iletilmiştir. Türk istihbaratı olumlu gelişmelere rağmen İran hükümetinin yeni politikadaki kararlılığını sürekli olarak gözetim altında tutmaya devam etmiştir.¹⁴ Üçüncü temel etki; Ermeni-Kürt ittifakının çözülme sürecine girmesiydi. Ağrı’daki başarısızlığın sorumluluğu üzerine yapılan karşılıklı suçlamalar, iki grup arasında ciddi bir güven bunalımı yaratmıştır. Bunalım sürecinde mali kaynakların ve lojistik desteğin kullanımı üzerine çıkan tartışmalar, ittifakın sürdürülebilirliğini ciddi ölçüde zedelemiştir.¹⁵

11 CBA, 01019780/3-4.

12 *Vakit*, 22 Temmuz 1930, No: 4502.

13 CBA, 01019780/4.

14 CBA, 01019780/4.

15 CBA, 01019780/4.

Ağrı Harekâtı'nın sonuçları hem bölgesel hem de örgütsel düzeyde çok boyutlu etkiler yaratmıştır. Harekâtın doğrudan etkileri iç dinamiklerde ve uluslararası ilişkilerde önemli değişimlere yol açmıştır. Ermeni-Kürt iş birliği açısından, harekât sonrasında önemli bir paradigma değişimi gözlenmiştir. Ermeni gruplar, yalnızca Kürt hareketiyle iş birliği yaparak Türkiye'ye karşı etkili bir sonuç elde edilemeyeceği kanaatine varmıştır. Hoybun örgütünün gerçek kapasitesi ortaya çıkmıştır. Örgütün propaganda ile yarattığı algının aksine, oldukça sınırlı bir yapılanma olduğunu göstermiştir. Karşılaşılan durum Kürt kamuoyunda Ermeni iş birliğine karşı olumsuz bir algının gelişmesine ve kısmen Türkiye yanlısı bir uyanışa yol açmıştır.¹⁶

Taşnak örgütündeki gelişmeler dönem içerisinde ayrıca dikkat çekicidir. Kürt hareketiyle iş birliği stratejisinin başarısızlığı, Taşnak'ın diğer Ermeni grupları tarafından eleştirilmesine ve örgüt içi çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Sürecin sembolik göstergelerinden biri; Hoybun'un kurucusu ve iş birliğinin koordinatörü olan eski Van Milletvekili Vahan Papazyan'ın tutumudur. Papazyan, Şubat 1931'de Suriye'den ayrılarak Fransa'ya gitmiş ve bir daha geri dönmemiştir.¹⁷

Bölgesel dinamikler açısından, hareketin Irak Kürtlerinden beklenen desteği alamaması, “*birleşik Kürt bağımsızlık hareketi*” idealinin pratikteki zorluklarını ortaya koymuştur.¹⁸ Ağrı Harekâtı'nın en önemli sonuçlarından birisi de sınır güvenliği konusunda bölge devletleri arasında iş birliğinin güçlenmesi olmuştur. Türkiye'nin ayrılıkçı hareketlere karşı gösterdiği kararlı tutum, İran ve Irak'ı sınır güvenliği konusunda daha aktif iş birliğine yöneltmiştir.¹⁹

Hoybun örgütü, 1931 yılı boyunca yaşadığı organizasyonel krizden kurtulmanın yollarını aramıştır. Örgüt, faaliyetlerine yeni ve etkili bir yön vermeye çalışmış, ancak bu girişimleri büyük ölçüde sonuçsuz kalmıştır. Örgütsel zayıflığı telafi etmek için, Ermeni Taşnak örgütü harekete geçmiştir. Taşnak, Türkiye aleyhine ekonomik ve mali alanlarda yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. Örgüt başlattığı yoğun propaganda faaliyetiyle Kürt liderlerin Revandiz, Sincar ve Ağrı'da yeniden toplanacağı ve yeni bir hareket başlatacağı yönünde asılsız haberler yaymıştır. Ancak Türk istihbaratının çalışmaları sonucunda, propaganda ve araçları tespit edilmiştir.²⁰

1931 yılının en dikkat çekici gelişmelerinden biri, Hoybun'un diğer muhalif gruplarla iş birliği arayışına girmesidir. Tek başına etkili olamayacağını anlayan örgüt, ortak bir disiplin ve hedef doğrultusunda

16 CBA, 01019780/5.

17 CBA, 01019780/5.

18 CBA, 01019780/5.

19 CBA, 01019780/5.

20 CBA, 01019780/6.

diğer muhalif unsurlarla iş birliği arayışına girmiştir.²¹ Ancak bu girişimlerin başarıya ulaştığına dair somut bir gösterge bulunmamaktadır.

1932 yılına gelindiğinde, Hoybun örgütünün aldığı darbenin etkilerini henüz atlatamadığı ve örgütsel zayıflığının devam ettiği tespit edilmiştir. Bu dönemde örgütün en aktif üyeleri, kuruluşundan itibaren faaliyetlerde bulunan Bedirhanizadeler ailesinden Celadet, Kamüran ve Süreyya idi.²² Örgütün lider kadrosunun büyük ölçüde aynı aile mensuplarından oluştuğu ayrıca dikkate değerdir.

19. yüzyıldan itibaren Kürt isyanlarında dinî referanslar ve geleneksel unsurlar önemli bir meşruiyet kaynağı olmuştur. Bu yaklaşım Cumhuriyet dönemindeki Şeyh Sait İsyanı’na kadar devam etmiştir. Fakat Şeyh Sait İsyanı’nın ardından Kürt hareketinde bir dönüm noktası yaşanmış ve dinî temelli söylemler yerini milliyetçi ve seküler bir yaklaşıma bırakmıştır.²³

1.2. Ermeniler

Ermeni komiteleri Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıfladığı dönemlerde özellikle dış güçlerin desteğiyle ayrılıkçı faaliyetler yürütmüş ve çeşitli isyan ve propagandalarla Osmanlı yönetimini zor durumda bırakmışlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nden sonra imzalanan Yeşilköy ve Berlin Antlaşmaları, Ermeni meselesini uluslararası gündeme taşımıştır. Ermeni meselesi ilerleyen dönemlerde Osmanlı’nın içişlerine müdahale aracı olarak kullanılmıştır. Ermeniler tarafından kurulan komitelerin çoğu dış destekle örgütlenmiştir. Faaliyetlerini hem Osmanlı yönetimine hem de kendi halklarına zarar verecek biçimde yürütmüşlerdir. Osmanlı yönetiminin uzun süren hoşgörüsüne rağmen Ermeni ayrılıkçı gruplar devleti istikrarsızlaştırma çabalarına devam etmişlerdir. Hedeflerine ulaşmak için gizli örgütlenmeler ve provokatif eylemlere yönelmişlerdir. Kilise, okul ve basın gibi kurumları da aktif olarak kullanmışlardır. Özellikle Balkan Savaşları’nın ardından bu hareketler radikalleşmiş ve çeşitli bölgelerde Türk ve Ermeni toplulukları arasındaki gerginlikleri artırmıştır. Komitelerin eylemleri süreç içerisinde hem Osmanlı İmparatorluğu’na karşı hem de kendi toplulukları içinde ciddi ayrışmalara neden olmuştur.²⁴

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Ermeni silahlı gruplarının gösterdiği ayrılıkçı ve isyancı nitelikteki eylemler, Osmanlı İmparatorluğu’nun ulusal güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Ermeni çetelerinin cephe gerisindeki faaliyetleri, devletin savaş çabalarını ve iç düzenini tehlikeye

21 CBA, 01019780/6.

22 CBA, 01019780/7.

23 Pınar, *Suriye’de Son Perde*, 259.

24 Ahmet Tetik, Melike Gürlü ve Çiğdem Aksu, *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet’in İlanından Önce ve Sonra)*, (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008), 1-2.

atmıştır. Karşı karşıya kalınan tehdit Osmanlı Hükümeti'ni bir güvenlik tedbiri almaya sevk etmiş ve nihayetinde 27 Mayıs 1915 tarihinde, bilinen adıyla Sevk ve İskân Kanunu'nu yürürlüğe konulmuştur. Kanun çerçevesinde bir kısım Ermeni nüfus grupları zorunlu göç ve iskâna tabi tutulmuşlardır²⁵

1920'li ve 1930'lu yıllarda, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dışında kalan Ermeni diasporası, dört ana siyasi yapı etrafında örgütlenmiştir. Bu yapılar: Taşnak Fırkası, Ramgavar, Hınçak ve H.O.G. (Ermenistan Muavenet Komitası) olarak sıralanabilir. Sıralanan dört örgütlenme; ideolojik yönelimleri ve politik hedefleri açısından belirgin farklılıklar göstermekteydi.²⁶

Taşnak Fırkası, sıralanan örgütlenmeler arasında en radikal tutumu benimseyen yapı olarak ön plana çıkmıştır. Merkezi Paris olan örgüt, Kilikya'dan Kafkasya'ya uzanan bölgede bağımsız bir Ermenistan kurmayı hedeflemiştir. Tahayyül edilen devletin Erivan Sovyet Cumhuriyeti ile birleştirme amacı gütmüştür. Örgütün en ayırt edici niteliği, Türkiye karşıtı tutumunu sistemli biçimde sürdürmesidir. Ayrıca, Ermeni diasporasının bulunduğu her bölgede örgütlenme çabası göstermiştir.²⁷ 1894 yılında kendi yayın organları olan Droşak dergisinde partinin amacı ve bu amaca ulaşmak için gerçekleştirmek istedikleri faaliyetler özetle şu şekildedir; “*Türkiye Ermenistanı'nda*” siyasi ve ekonomik özgürlük elde etmek, silahlı gruplar meydana getirmek, oluşturulan grupları hem ideolojik hem de pratik olarak yetiştirmek, bunlara silah, para ve insan desteği sağlamak, halkı silahlandırmak, devrimci komiteler oluşturmak ve bunlarla sıkı ilişkiler kurmak, hükümete ait kurumları tahrip ederek yağmalamak.²⁸

Erken Cumhuriyet döneminde Taşnak Fırkası, Ermeni siyasi hareketleri arasında Türkiye karşıtı en aktif örgüt olarak dikkat çekmiştir. Diğer Ermeni siyasi hareketlerinin, Ermeni çıkarları perspektifinden Taşnak'ın Türkiye karşıtı politikalarına karşı çıkması dikkat çekiciydi.²⁹

Fransa'nın sağladığı destek, Taşnak Fırkası'nın uluslararası konumlanışında önemli bir faktör olarak Türkiye'nin karşısına çıkmıştır. Örgütün programında, Türkiye aleyhine gelişen her türlü faaliyete katılma veya destek verme prensibi yer almıştır. Bu doğrultuda, 1927 yılında Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra bazı Kürt gruplarıyla birlikte Hoybun Cemiyeti'ni kurması, örgütün stratejik yöneliminin en önemli göstergesi olarak kabul edilebilir.³⁰

25 Azmi Süslü, *Ermeniler, Tehcir ve Sonrası*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2009), 148-148.

26 CBA, 01019780/8.

27 CBA, 01019780/8.

28 Orhan Doğan, “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (Ocak 2008): 317-318, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1723971>.

29 CBA, 01019780/9.

30 CBA, 01019780/9.

1930 yılında gerçekleştirilen askerî harekât ile Ağrı’daki ayaklanmanın bastırılması hem Hoybun hem de Taşnak örgütleri açısından önemli bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Askerî harekâtın başarısı Ermenilerin Kürt grupları üzerindeki nüfuzunu zayıflatmış ve özellikle Hoybun’un itibar kaybetmesine neden olmuştur. Muhafif Ermeni örgütlerinin yönelttiği sert eleştiriler ve teşkilat içinde ortaya çıkan iç anlaşmazlıklar, Taşnak’ın 1931 yılındaki faaliyetlerini derinden etkileyen başlıca faktörler olmuştur.³¹

1931 yılının kritik olaylarından biri, 7 Nisan’da Taşnak Örgütü’nün Paris’te düzenlediği genel kongredir. Dünyanın farklı bölgelerinden Ermeni temsilcilerin katılımı, kongrenin uluslararası niteliğini belirginleştirmiştir. İstanbul Ermenilerinin katılımı, örgütün İstanbul’daki Ermeni toplumuyla bağlantılarını koruma çabasını göstermiştir. Uluslararası katılım Ermeni Milli Meclisi Başkanı Abraham Agopyan ve Dr. Bagdasar Amanoelyan aracılığıyla sağlanmıştır. Kongre, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasının ardından diasporadaki Ermeni siyasi hareketlerinin yeniden örgütlenme çabalarını yansıtmaya açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Kongrenin Paris’te düzenlenmesi ise dönemin Fransız diplomasisinin Ermeni meselesine yaklaşımını ve Fransa’nın Ortadoğu’daki nüfuz mücadelesini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.³²

Kongrede alınan kararlar özetle şu şekildedir;

Büyük ve birleşik bir Ermenistan kurulması amacıyla, mezhep ve parti farkı gözetmeksizin tüm Ermenilerin tek bir çatı altında örgütlenmesine karar verilmiştir. Büyük Ermenistan’ın gerçekleştirilebilmesi için genel ve laik bir cemiyet olan Hamajkayn oluşturulmuştur.

Taşnak Komitesi, Hamajkayn’ın kurulmasıyla birlikte diğer partilerin de katılımıyla geçmişteki maceracı ve aşırı politikarlardan vazgececeğini bildirmiştir.

Hamajkayn Cemiyeti adına eserler yayımlanmasına, kültürel kulüpler açılmasına ve Beyrut’ta bir Ermeni Lisesi kurulmasına karar verilmiştir.

Uygun bir zamana kadar hazırlıklarla yetinilmesi, münasip bir harekât fırsatının ortaya çıkmasının beklenmesi, bu süreçte ise Türkler aleyhine propaganda ve yayın faaliyetlerine ağırlık verilmesi ve Kürtlere manevi destek sağlanması kararlaştırılmıştır.

Halife ve hanedan mensupları, Yüzellilikler, muhalifler, Kürtler, Çerkesler gibi Türkiye karşıtı tüm unsurların bir araya getirilerek ortak hareket etmeleri istenmiştir.³³

31 CBA, 01019780/9.

32 CBA, 01019780/10.

33 CBA, 01019780/10.

Yunanistan'daki Ermenilerin Suriye'ye nakledilip yerleştirilmelerine karar verilmiştir.³⁴

Kongrede alınan kararlar, 1920'li yılların sonunda Taşnak komitasının yaşadığı dönüşümü yansıtmaktadır. Örgütün “*yanlış ve taşkın hareketler*” olarak nitelendirdiği geçmiş politikalarından vazgeçme eğilimi, 1920'lerde yaşanan başarısızlıkların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Hamajkayn Cemiyeti'nin kurulması, seküler ve kapsayıcı bir örgütlenme modeline geçiş çabasını ifade etmektedir. Ancak Cemiyet, hedeflenen geniş katılımcı tabanını oluşturamamıştır. Katılımın sadece bazı zenginler ve ruhban sınıfı üyeleriyle sınırlı kalması, hareketin taban bulma konusundaki sınırlılıklarını açıkça göstermiştir.³⁵ Türk istihbaratının yakından izlediği gelişmeler, Ermeni diasporası içindeki siyasi ve ideolojik bölünmüşlüğün giderek derinleştiğini gösteriyordu.

Beyrut'ta kurulması planlanan Ermeni Lisesi, hareketin kültürel stratejisinin en belirgin örneklerinden birini temsil etmekteydi. Beyrut'un seçimi tesadüfi değildi; zira Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan, Ermeni diasporası için güvenli bir üs işlevi görüyordu. Bu lise projesi aslında dönemin milliyetçi hareketlerinin sıklıkla uyguladığı bir stratejinin yansımasıydı. Bu strateji, kültür ve eğitim kurumları aracılığıyla kimlik inşa etme amacını taşıyordu.

Kongre kararlarında dikkat çeken bir diğer nokta, Türkiye karşıtı muhalefetin birleştirilmesi çabasıdır. Eski Osmanlı hanedanı mensupları, Yüzellilikler, Kürtler ve Çerkeslerle iş birliği³⁶ arayışı, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı geniş tabanlı bir muhalefet cephesi oluşturma stratejisini yansıtıyordu. Paris'te alınan kararlar kuruluşunu müteakip Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı iç ve dış tehditlerin çok boyutlu yapısını göstermektedir. Özellikle Kürt ve Ermeni ittifakı bu dönemde ön plana çıkmıştır. Ermeni önde gelenlerinden Dr. Malkonyan, geçmişteki olumsuz deneyimlere rağmen Kürt-Ermeni ittifakının kaçınılmaz olduğunu kongre boyunca vurgulamıştı. Kendisine yöneltilen, tehcir sürecinde Kürtlerin Ermenilere yönelik saldırılarını hatırlatan eleştirilere rağmen, Malkonyan ortak bir vatan ve amaç uğruna Kürtlerle iş birliği yapılması gerektiğini ısrarla dile getiriyordu. Malkonyan'a göre, Kürtlerin de Türkler tarafından zulme uğradığı iddia ediliyor, bu ortak “*mağduriyet*” ise her iki halkı da bir ittifaka zorluyordu.³⁷

Taşnak Komitası'nın faaliyetleri, Paris Kongresi sonrasında üç ana eksenle incelenebilir. Birinci eksen, doğrudan eylem stratejileridir. Örgüt, Türk devlet adamlarına yönelik suikast planları ve fedai eylemleri ile şiddet yöntemlerini halen stratejik bir araç olarak kullandığını göstermiştir.

34 CBA, 01019780/11.

35 CBA, 01019780/11.

36 CBA, 01019780/10.

37 Pınar, *Suriye'de Son Perde*, 239.

Ekim 1931’de İsmet Paşa’nın (İnönü) Yunanistan seyahati sırasında gerçekleşen Herant Canikyan olayı, örgütün eylem stratejilerinin kapsamını örneklendirmesi açısından önemlidir. İsmet Paşa’ya suikast girişiminde bulunan Ermeni tetikçi, emniyet güçlerinin yoğun takibi sonucu Romanya vapurunda yakalanmak üzereyken intihar etmiştir. Agop Apikyan adlı diğer suikastçı ise tutuklanmıştır. Yapılan soruşturma (tahkikat) sonucunda, örgütün asıl amacının uluslararası bir kriz yaratmak olduğu anlaşılmıştır. Bu amaçla, suikastın İskenderiye’den Atina’ya geçilerek orada gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.³⁸

İkinci eksen, uluslararası iş birliği ağlarının tahkim edilmesine odaklanmaktadır. Örgütün Paris, Suriye ve Mısır’daki faaliyetleri, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan anti-Türkiye muhalefetini konsolide etme çabasını yansıtmaktadır. Bilhassa eski Halife ile irtibat kurulması ve Ermeni istiklali mukabilinde iş birliği teklifi sunulması, monarşi yanlısı ve Cumhuriyet karşıtı çevrelerle pragmatik bir iş birliği arayışının tezahürü şeklinde yorumlanabilir. Üçüncü eksen ise propaganda ve medya faaliyetlerini ihtiva etmektedir. “*La république enchaînée*” gazetesine sağlanan destek ve Yüzelliliklerden Mehmet Ali ile tesis edilen iş birliği, örgütün Batı kamuoyunu manipüle etme stratejisinin bir unsuruydu.³⁹

Yukarıda belirtilen üç eksenin yanında dönemin Ankara Cumhuriyet Başsavcısı Baha Arıkan’ın ifadeleri Taşnakların hedeflerini göstermesi açısından önemlidir. Arıkan, Taşnak komitasının ihtilalci ve anarşist bir yönelim sergilediğini belirtmiş ve Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), İsmet Paşa (İnönü), Fevzi Paşa (Çakmak) ve Tevfik Rüştü Bey (Aras) gibi kilit figürlerin tasfiye edilmesi halinde Türkiye’nin siyasi istikrarını kaybedeceği inancını taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca, Çerkeslerin başarısızlıkla sonuçlanan teşebbüslerinin Taşnak komitası tarafından hayata geçirileceği yönündeki bir kanaatin Taşnaklar içerisinde yaygın olduğu kaydedilmiştir. Çerkes Teavün Cemiyeti’nin Türkiye’ye karşı düşmanca bir tutum sergilediğini vurgulayan Arıkan, bu üç aktörün Türkiye’nin toprak bütünlüğünü hedef aldıklarını ve Doğu Anadolu’da tertip edilecek isyanlar ile suikastlar vasıtasıyla bu amaca ulaşmayı planladıklarını aktarmıştır.⁴⁰

Taşnak komitası sonuç olarak, 1930’ların başında şiddet, diplomasi ve propaganda araçlarını kombine eden çok yönlü bir strateji izlemiştir. Örgüt, Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı muhalif olan tüm unsurları bir araya getirmeye çalışmıştır. Uluslararası hukuk ve diplomasi, örgütün propaganda faaliyetlerinde önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Mali kaynakların dağıtımı, örgütün farklı muhalif grupları kontrol ve yönlendirme stratejisinin bir parçası olmuştur. Bunun yanı sıra Taşnak örgütünün 1930’ların başında çok boyutlu

38 Cumhuriyet, 3 Teşrinievvel 1931, No: 2661.

39 CBA, 01019780/10.

40 Pınar, *Suriye’de Son perde*, 256.

bir faaliyet stratejisi izlediği, ancak hem diaspora içindeki bölünmüşlük hem de uluslararası konjonktürün yarattığı kısıtlamalar nedeniyle sınırlı bir başarı elde edebildiği görülmüştür. Ermeni örgütlerinden Ramgavar (Ermeni Milli Demokrat Fırkası), daha ılımlı bir çizgi benimsemiştir. Ağırlıklı olarak Ermeni burjuvazisi ve elit kesimin desteğini alan örgüt, Erivan'ın güçlendirilmesi ve Ermeni kültürünün geliştirilmesi yönünde çaba göstermektedir. Örgütün ayırt edici özelliği, Türkiye ile uzlaşmacı bir politika izleyerek, göç etmiş Ermenilerin geri dönüşünü sağlama hedefini benimsemesidir. Taşnak komitasının Kürt hareketiyle iş birliği politikasına karşı çıkması, örgütün pragmatik yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir.⁴¹ Ramgavar Fırkası, tarihsel olarak pasif tutumuyla ve şiddet karşıtı duruşuyla tanınan bir siyasal oluşumdur ve bu yönüyle, Ermeni siyasal ve ideolojik alanında ılımlı bir çizgiyi temsil etmiş ve dönemsel olarak Rusya'nın desteğini almıştır.⁴²

Hınçak örgütü 1886 yılında İsviçre'de Kafkasyalı Nazarbeg ve eşi Maro tarafından sosyal demokrat bir örgüt olarak kurulmuştur. Örgütün temel amacı, Ermeniler için özerk bir yönetim oluşturmak ve bu amaca örgütlü direnişle ulaşmaktır. Örgütün ilk şubeleri İzmir, İstanbul ve Halep gibi kentlerde açılmış, birçok Ermeni bu yapıya üye olmuştur. Hınçak örgütü Avrupa devletlerinin müdahalesiyle çözüm aramayı reddetmiş, bunun yerine silahlı direniş ve iç örgütlenmeye dayalı bir strateji izleme yoluna gitmiştir. Siyasi çıkarların çatışması nedeniyle bu yola başvurma amaca ulaşmayı sağlamayacağı düşünülmüş, dolayısıyla bu yöntemle umut bağlamak anlamsız görülmüştür. Ermenilerin yoğun yaşadığı vilayetlerde teşkilatlanmaya ağırlık verilmiş, uygun zamanda çıkarılacak isyanlarla amaçlarına ulaşmayı planlamışlardır. Devleti zayıflatmak için içeride özellikle çete ve terör faaliyetlerinin yürütülmesi, suikastlar düzenlenmesi teşvik edilmiştir. Yanı sıra halk da silahlı mücadeleye hazırlanmıştır. Örgüt, Ermeni meselesini daimî olarak gündemde tutmak için sistematik propaganda ve provokasyonlar yürütmüştür. Ayaklanmaların halk desteğiyle kitlesel hale getirilmesi örgütün temel stratejilerden biri olmuştur. Böylece Hınçak örgütü, ideolojik söylemini radikal eylemlerle destekleyerek devlet içinde aktif bir tehdit unsuru haline gelmiştir.⁴³

Erken Cumhuriyet döneminde, Hınçak örgütü, üyelerinin bir kısmının Bolşeviklere katılması nedeniyle etkinliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Örgüt, Erivan'ın güçlenmesini desteklemesine rağmen, Taşnak örgütüne karşı bir duruş sergilemiştir.⁴⁴

41 CBA, 01019780/8.

42 Erdal İlter, "Ramgavar partisi Tarafından II. Meşrutiyet (1908) Meclis-i Mebusan'ına Sunulan Beyanname ve Program", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 4, 4 (Mayıs 1993): 517, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114394>.

43 Tetik, Gürler ve Aksu, *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri*, 10.

44 CBA, 01019780/8.

H.O.G. (Ermenistan Muavenet Komitesi), Erken Cumhuriyet yıllarında doğrudan Sovyet yönelimli bir yapılanma olarak dikkat çekmekteydi. Dolayısıyla, Moskova ve Erivan’dan aldığı direktifler doğrultusunda hareket eden örgüt görünümündeydi. Örgüt öncelikli olarak Ermeni göçmenlerin Erivan topraklarına yerleştirilmesi konusuna odaklanmıştır. Taşnak karşıtı tutumu, Sovyet yönelimli politikalarının doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.⁴⁵

1.3. Çerkesler

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Çerkes toplulukları, özellikle askeri yapılar içinde etkin roller üstlenmiş ve bu konumları sayesinde imparatorluk bünyesinde görece ayrıcalıklı bir statü elde etmişlerdir. Söz konusu imtiyazlı konum, uzun yıllar boyunca merkezi yönetimin Çerkes unsurlarına duyduğu güvenin temel dayanaklarından birini oluşturmuştur. Ancak imparatorluğun son döneminde yaşanan siyasal dönüşümler ve Cumhuriyet’in kuruluş süreciyle birlikte, Çerkes topluluklarının politik tutumlarında belirgin bir çeşitlenme meydana gelmiştir. Millî Mücadele yıllarında Çerkes Ethem önderliğindeki milis kuvvetlerin düzenli orduya karşı giriştiği isyan, bu çeşitlenmenin en belirgin örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, aynı dönemde Millî Mücadele’ye aktif biçimde katkı sunan çok sayıda Çerkes kökenli subay ve komutanın varlığı, söz konusu isyanın tüm bir etnik topluluğa atfedilmesinin indirgemeci bir yaklaşım olacağını göstermektedir. Ayrıca, belirli dönemlerde Çerkes topluluklarının Ermeni gruplarla ortak çıkar temelli geçici ittifaklar kurdukları da tarihsel kaynaklarda yer alan bir diğer olgudur.⁴⁶

Millî Mücadele döneminde Çerkesler, genel olarak Türklerle birlikte hareket etme ve millî birliğe bağlılık yönünde güçlü bir tutum sergilemişlerdir. İstanbul’da düzenlenen toplantılarda ve yayımlanan resmî beyanatlarda, Çerkes liderleri ve cemiyetleri, ayrılkçı düşünceleri kesinlikle reddetmiştir. Ayrıca Türklerle olan dinî ve vatani birlikteliklerini vurgulamışlardır. Ancak, İzmir gibi bazı bölgelerde Yunan amaçlarına destek veren Çerkeslerin de var olduğu tespit edilmiştir. Karşılaşılan durum Çerkes ulema ve eşrafı tarafından şiddetle kınanmıştır. Sivas Çerkeslerinin çektiği telgrafta, bu tür ayrılkçı girişimlerin Çerkes toplumunu temsil etmediği açıkça belirtilerek, millî birliğe olan bağlılık yeniden teyit edilmiştir.⁴⁷

45 CBA, 01019780/9.

46 Mahmut Turan, “Osmanlı Devleti’nde Çerkezler ve Ermeniler (1865-1923)” (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2020), 120-122.

47 Hatice Mumyılmaz, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’ne Göre Millî Mücadele’de Milliyet: Türkler, Kürtler, Çerkezler, Hristiyan Türkler, Ermeniler ve Rumlar (1920-1922)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 6, 15 (Aralık 2007): 119-120, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/233345>.

Millî Mücadele sırasında Yunan tarafını destekleyen Çerkeslerin önemli bir kısmı, Yunanlılar tarafından savaş sonrasında Batı Trakya, Demirhisar ve Karaferye bölgelerine yerleştirilmiştir. Uygulanan bu iskân politikası aslında, Yunanistan'ın sınır bölgelerinde potansiyel bir muhalif grup oluşturma stratejisinin önemli bir parçasıydı.⁴⁸

Çerkesler, farklı zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden soydaşlarının dil, kültür ve millî kimliklerini korumayı temel amaç edinmişlerdi. Bu amaçla, ortak kimliklerini kurmak ve güçlendirmek için çeşitli cemiyetler (örgütler) oluşturmuşlardır.⁴⁹ Cumhuriyet döneminde etkin olan Çerkes muhalefatinin teşkilat yapısı, temelde üç müstakil merkezde konsolide olmuştur: Mısır'da teşkil edilen “*Çerkes Birlik ve İstiklaliyet Cemiyeti*”, Suriye’de kurulan “*Çerkes Talim ve Terbiye Cemiyeti*” ve Paris’te vücut bulan “*Çerkes Birliği*”. Kurulan üç merkez, farklı coğrafyalarda ikamet eden Çerkes muhalif unsurların bir araya gelerek ortak amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermesine zemin hazırlamıştır.⁵⁰ Örgütler aracılığıyla yürütülen faaliyetler, kültürel kimlik inşasından siyasi örgütlenmeye kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Özellikle Suriye’de Fransız mandası altında yürütülen Çerkes alfabesinin yaygınlaştırılması ve kültürel faaliyetler, modern ulus-devlet çağında etnik kimlik inşası sürecinin tipik örneklerini oluşturmaktadır.⁵¹

Erken Cumhuriyet yıllarında Türk istihbaratının çalışmaları göstermişti ki Selahattin Diji, Vehip Paşa, Tarık Mümtaz gibi nüfuzlu şahsiyetler ile Çerkes Ethem ve Çerkes Reşid gibi tartışmalı figürler etrafında kümelenen bir liderlik kadrosu, diasporanın farklı coğrafi bölgelerdeki faaliyetlerini koordine etmekteydi. Söz konusu liderler, bir taraftan Fransız mandası altındaki Suriye’de Fransız otoritelerinin desteğiyle çeşitli faaliyetler yürütürken, diğer taraftan Paris merkezli Çerkes örgütlenmeleri ve Kafkasya’daki bağımsızlık hareketleriyle diplomatik ilişkiler tesis etmişlerdi. Bununla birlikte yurt dışındaki Çerkes liderlerinin Türkiye’deki Çerkeslerle potansiyel bağlantıları mevcuttu. Türkiye’de yaşayan Çerkes toplumunun ise bu dönemde aktif bir muhalefet potansiyeli taşımadığı istihbarat raporlarına yansımıştı.⁵²

İstihbarat raporları ışığında Erken Cumhuriyet döneminde Çerkeslerin Cumhuriyet rejimiyle ilişkisi üç temel düzlemde ele alınabilir. Birincisi, “*Türklüğe kaynaşmama*” olarak ifade edilen sosyo-kültürel entegrasyon meselesi; ikincisi, dini inkılaplar karşısındaki tutum; üçüncüsü ise siyasi muhalefet potansiyelidir.⁵³ Bu üç unsurun birleşimi, dönemin ulus-devlet inşa

48 CBA, 01019780/13.

49 Fatih Gide, “1911-1914 Yılları Arasında İstanbul’da Yayınlanan Ğuaze (Rehber) Gazetesi Işığında Osmanlı Devleti’nde Yaşayan Çerkeslerin Siyasi ve Sosyo-kültürel Faaliyetleri” (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, 2011), 100.

50 CBA, 01019780/13.

51 CBA, 01019780/13.

52 CBA, 01019780/13.

53 CBA, 01019780/14.

sürecinde yaşanan gerilim alanlarını göstermesi açısından önemlidir. 1931 yılında Çerkes toplumu herhangi bir siyasi faaliyette bulunmamış olsa da bir önceki yıl Kürt isyanlarının ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın etkin olduğu dönemde, Çerkeslerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde bazı hareketlenmeler gözlemlenmişti.⁵⁴

1.4. Lazlar

Lazların, Osmanlı hakimiyeti altında gerçekleşen İslamlaşma süreçleri, homojen olmayan bir görünüm arz etmiş; söz konusu toplulukların bir kısmı İslam dinine geçiş yaparken, diğer bir kısmı geleneksel dini kimliklerini muhafaza etme yolunu tercih etmiştir. 19. yüzyılda Avrupa’da milliyetçilik hareketleri güçlenmeye başlamıştır. Bu ideolojik akım, Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı bölgelerinde de etkisini göstermiş ve dini kimliklerin etnik-politik bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Özellikle Yunan milliyetçiliğinin gelişmesi ve Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin sürece dahil olması, Doğu Akdeniz ve Karadeniz bölgelerindeki Ortodoks Hristiyan toplulukları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Süreç içerisinde etnik kökenleri ne olursa olsun birçok Ortodoks Hristiyan, kendilerini Yunan ulusal kimliğiyle özdeşleştirmeye başlamıştır.⁵⁵

Cumhuriyetin ilanı öncesindeki geçiş sürecinde ise bölgedeki etnik ve toplumsal gerilimler asayiş sorunlarını beraberinde getirmiştir. 24 Mart 1919’da İngiliz Yüzbaşı L. H. Hurst, Trabzon ve Samsun’da güvenliği sağlamak amacıyla görevlendirilmiş ve hazırladığı raporlarda “*Laz çeteleri*” olarak tanımladığı grupların bölgede ciddi bir tehdit oluşturduğunu belirtmiştir. Hurst’un 21 Mayıs 1919 tarihli raporunda, Samsun, Bafra ve Alaçam hattında yolların kapalı olduğu, çete faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve bu yapıların bölgedeki en büyük sorunlardan biri olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ortaya çıkan Lazlık hareketi, 1918 yılında Rusya’nın hakimiyetinin sona ermesi ile başlayan siyasi bir olaydır. Hareketin ortaya çıkışı aynı zamanda Gürcistan’da yeni bir hükümetin kurulmasıyla ilişkilidir. Gürcistan Hükümet Başkanı Jordania’nın Batum’da düzenlediği kongreye, Türk vatandaşı olan bazı Gürcü ve Laz kökenli kişiler katılım sağlamıştır.⁵⁷ Bu katılımcıların önemli bir özelliği, Millî Mücadele’nin sonucunu beklemeden faaliyete başlamış olmalarıdır. Kongre kararlarında, Lazların Gürcü etnik kökenli olduğu ve ortak bir dil yapısına sahip bulunduğu

54 CBA, 01019780/14.

55 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, çev. Şirin Tekeli, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 345-347.

56 Merve Doğan Kader, “Millî Mücadele Dönemi’nde Karadeniz Bölgesi’ndeki Çetecilik Faaliyetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 37, 2 (Aralık 2022): 498-499, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2861933>.

57 CBA, 01019780/15.

tezi savunulmuştur. Ayrıca Laz çıkarlarının Gürcü çıkarlarıyla uyumlu olduğu görüşü benimsenmiştir. Bu görüşler temelinde, merkezi Sohum'da bulunan “*Laz İstiklal Cemiyeti*” kurulmuştur. Cemiyetin liderliğini, Rize'nin Viçe nahiyesine bağlı Hara köyünden olan ve Rusya'da yükseköğrenimini tamamlamış Demirci oğlu İskender üstlenmiştir.⁵⁸

Türk istihbaratı cemiyet etrafında toplanan kişilerin profilleriyle ilgili oldukça dikkat çekici tespitler yapmıştı. Cemiyette etkin olan isimler; dinî ve millî değerlerden çok, şahsî çıkarları için hareket ediyorlardı. Ayrıca, bu kişilerin düzensiz faaliyetler yürüttüğü gözlemlenmişti.⁵⁹

1931 yılı itibarıyla, Laz İstiklal Cemiyeti'nin kurumsal yapısı, üç ana şube üzerinden örgütlenmiştir. Şubelerin coğrafi dağılımı, hareketin etki alanını göstermesi açısından önem taşımaktaydı. Şubeler; Goduvata, Batum ve Çamçıra'da açılmıştı.⁶⁰

Goduvata Şubesi, stratejik bir konum olan Korzal mevkiinde faaliyet göstermiştir. Şubenin liderliğini, Hopa'nın Abuislah köyünden ve Hızıroğulları ailesine mensup olan Abdürrahim üstlenmiştir. Abdürrahim'in daha önce Abhazya Millî Kuvvetleri'nde görev yapmış olması hareketin bölgesel siyasi bağlantılarını gözler önüne sermektedir.⁶¹ Batum Şubesi, şehrin merkezi bir noktasında, Çaparitze sokağında konumlanmıştır. Şube, faaliyetlerini Partkom binası içerisinde yürütmüştür. Şubenin yönetimi, “*mümessil*” unvanıyla Viçe'nin Rıfatlı köyünden Cebin oğullarından Faik tarafından üstlenilmiştir.⁶² Şubenin Partkom binası içerisinde yer alması, yerel siyasi yapılarla olan ilişkiler bağlamında değerlendirilmesi gereken önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Laz İstiklal Cemiyeti'nin üçüncü Şubesi olan Çamçıra Şubesi, şehrin meydan olarak bilinen bölgesinde faaliyet gösterirken, şubenin yöneticiliğini, hukuki sorunlar nedeniyle Rusya'ya kaçmış olan Trakoş oğlu Osman'ın yürüttüğü biliniyordu.⁶³

Cemiyetin propaganda faaliyetleri, özellikle dışarıdan içeriye doğru bir strateji izliyordu. Cemiyet'in lideri İskender'in Sohum'da yayımladığı “*Miçita Morets*” (Kızıl Yıldız) gazetesi, örgütün temel propaganda aracı olarak kullanılıyordu. Gazetenin Rize ve çevresine gizli yollarla sokulma çabaları⁶⁴, hareketin Doğu Karadeniz'de yaşayan Türk vatandaşları üzerinde etki yaratma çabalarının bir tezahürüydü.

Öte yandan, döneme ait sosyo-politik analizler incelendiğinde, istihbarat raporlarından henüz belirgin bir Lazlık hareketinin oluşmadığı

58 CBA, 01019780/15.

59 CBA, 01019780/15.

60 CBA, 01019780/15.

61 CBA, 01019780/15.

62 CBA, 01019780/16.

63 CBA, 01019780/16.

64 CBA, 01019780/16.

anlaşılmaktaydı. Ayrıca çıkar odaklı bazı grupların bu hareketi desteklediği ve gelişimini beklediği bilgisi de mevcuttu.⁶⁵

Cemiyetin varlığını sürdürebilmesinde Sovyetler Birliği’nin sağladığı destek dikkat çekmektedir. 1931 yılındaki faaliyetler incelendiğinde, çalışmaların büyük ölçüde propaganda ve yayın faaliyetleriyle sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. İstihbarat raporlarında örgüt üyelerinin “*birkaç serseri*” olarak tanımlanması, hareketin toplumsal meşruiyet zemininin zayıflığına işaret etmektedir.⁶⁶

İstihbarat raporlarında bu hareketin tamamen Bolşevik etkisi altında şekillendiği vurgulanmakta ve propagandaların vatandaşlar üzerinde kayda değer bir etki oluşturmadığı belirtilmektedir.⁶⁷

1.5. Araplar (Nusayriler)

Nusayrilik, İslam geleneği içerisinde bâtinî karakteristiklere sahip bir dinî-mezhebî yapı olarak kategorize edilmekle birlikte Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Nusayrî toplulukları, kendilerine yönelik kimlik tanımlamasında “Arap Alevisi” terminolojisini tercih etmekte ve bu kavramsal çerçeve aracılığıyla çifte kimlik vurgusunu gerçekleştirmektedirler. Kimliklerini tanımlarken söz konusu toplulukların bir yandan etnik aidiyetlerini (Arap) öne çıkarırken, diğer yandan mezhebî konumlanışlarını (Alevi) belirginleştirdikleri görülmektedir.⁶⁸

16. yüzyılda Mercidabık Savaşı sonrasında Osmanlı egemenliğine giren Nusayrîler, uzun süre Halep bölgesinde yerel şeyhlerin denetiminde görece serbest bir yaşam sürmüştür. 1839’da Mısırlı İbrâhim Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’na karşı yürüttüğü harekâtta ağır kayıplar yaşamalarına rağmen Osmanlı’ya sadık kalmışlardır. Modernleşme sürecinde ise Osmanlı yönetiminin Nusayrîlerin siyasî yapısını feshetmesi üzerine topluluk 1854’te ayaklanmış, bu isyan ise Tâhir Paşa tarafından bastırılmıştır.⁶⁹

Erken Cumhuriyet Döneminde Adana-Mersin bölgesinin demografik kompozisyonu içerisinde Nusayrî Araplar, yerel literatürde “Fellah” olarak da adlandırılan bu topluluk, sayısal açıdan kayda değer bir demografik ağırlığa sahipti. Yaklaşık 40.000 kişilik nüfus büyüklüğüyle bu topluluk, bölgenin etnik ve dinî çeşitliliğinin önemli bir parametresini oluşturmuyordu.⁷⁰

65 CBA, 01019780/16.

66 CBA, 01019780/16.

67 CBA, 01019780/16.

68 Harun Işık, “Kitabu Ta’limi Diyaneti’n-Nusayriyye Işığında Nusayri Teolojisi”, *Bilimname* 24, 1 (Ocak 2013): 32-33, <https://bilimname.erciyes.edu.tr/sayilar/201301/20130102.pdf>.

69 İlyas Üzümlü, “Nusayrilik,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 33: 271.

70 CBA, 01019780/17.

1918-1921 yılları arasında Anadolu'nun güneyinde yaşanan Fransız işgali Nusayriler için siyasi bilinçlenme sürecinde kritik bir eşik teşkil etmişti. Bu dönemde tesis edilen Arap Teali Cemiyeti adlı siyasi örgütlenme, Fransız manda yönetimi çerçevesinde özerk bir Arap idaresi oluşturma hedefini temel amaç olarak benimsemişti. Ancak Arap Teali Cemiyeti, halktan yeterli desteği alamadı. Bu durum, yalnızca etnik kimliğe dayanan siyasi hareketlerin Anadolu'da başarılı olmasının zor olduğunu gösteriyordu. Başka bir deyişle, bölgedeki Araplar, etnik kimlikleri üzerinden siyasete girmeye pek sıcak bakmıyordu.⁷¹

İstihbarat birimlerince potansiyel risk unsuru olarak kategorize edilen bu topluluk, ilk siyasi faaliyet deneyimini Türkiye'nin çok partili sisteme geçiş denemesi sürecinde sergilemiştir. 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yönelik gösterdikleri siyasi destek, Nusayrilerin muhalif siyasi hareketlere katılım eğilimlerinin ilk somut tezahürüydü. Nusayrilerin, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yönelik kolektif desteğinin ardında yatan temel motivasyon ise dönemin siyasi söylentileriyle yakından ilişkiliydi. Özellikle, "*Suriye hududunda Arap ikamet edemez*" şeklinde bir kanun hazırlığı olduğuna dair söylentiler, topluluk üzerinde derin bir endişe yaratmıştı. Söz konusu endişe, Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı bir tepki olarak Serbest Fırka'ya yönelimle sonuçlanmıştı.⁷²

1930'lu yıllarda Nusayriler, sosyo-kültürel açıdan belirgin bir içe kapanma eğilimi göstermiştir. Bu durum Türk toplumu ile evlilik ilişkilerinden kaçınmaları ve sosyal etkileşimi sınırlı tutmaları, kültürel izolasyon politikasının göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Nusayriler muhtemel tehditlere karşı kolektif bir dayanışma sergilemişlerdir.⁷³

Topluluk hakkındaki silahlı olma söylentilerinin güçlü olması, devletin güvenlik algısını şekillendirmiştir. Ancak istihbarat raporları, mevcut durumda bu topluluğun devlet için ciddi bir tehdit oluşturmadığını açıkça vurgulanmaktaydı.⁷⁴

İstihbarat raporları risk analizi açısından incelendiğinde dikkat çekici bir veri sunmaktadır. Topluluğun potansiyel tehlike arz etme ihtimalinin iki koşulda gerçekleşebileceği öngörülmüştü; Türkiye-Fransa ilişkilerinin bozulması durumu ve olası bir savaş tehlikesinin ortaya çıkması hali.⁷⁵

71 CBA, 01019780/17.

72 CBA, 01019780/17.

73 CBA, 01019780/17.

74 CBA, 01019780/17.

75 CBA, 01019780/18.

1.6. Yahudiler

Türkiye’de yaşayan Yahudiler, tarih boyunca genel olarak huzurlu bir yaşam sürmüş, toplumla uyum içinde bulunmuş ve devletin kanunlarına bağlı kalarak resmî koruma altında varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁷⁶

Erken Cumhuriyet Dönemi öncesinde Yahudiler ciddi bir tehdit olarak görülmemesine rağmen 1930’lu yıllarda bu algı değişmeye başladı. Türkiye Cumhuriyeti’ne muhalif faaliyetler istihbarat tarafından izlenmiştir. Bu izleme sırasında, bazı Türkiye Yahudilerinin rejim karşıtlarıyla iş birliği yaptığı ve saltanat ve hilafetin yeniden kurulması yönünde çalıştığı belirlenmiştir. Bu bağlamda, özellikle Alber Hayon ve Muiz Hayon adlı iki kardeşin faaliyetleri, Türk istihbaratının dikkatini çekmiştir. Bu kişiler, yaklaşık iki yıl süreyle Paris’te, Yüzelliliklerden Mehmed Ali ile birlikte çalışmıştır. “*La République enchaînée*” gazetesinde Necati Rıfat ve Kemal takma adlarıyla rejim aleyhinde yayınlar yapmışlardır. Ayrıca, ekonomik alanda da etkin olan bu şahıslar, kuponlar ve borçlanma konuları üzerinden Fransızlar lehine propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir.⁷⁷

Paris’te toplanan bazı firari Türkiye Yahudilerinin faaliyetleri, dönemin muhalif hareketleri içinde önemli bir yer tutmuştur. Necati Rıfat ve Doktor Kemal takma adlarını kullanan Muiz ve Alber Hayon kardeşler, Amerika’dan yapılacak Türk istikrazını engellemeye yönelik propaganda faaliyetleri yürütüyorlardı. Ayrıca, Osmanlı sarayının tanınmış kuyumcularından Jak Bey Haronaçi’nin Nice kentinde sürgündeki hanedan üyeleriyle yakın ilişkide olduğu rapor edilmiştir. Oğlu Salamon Leon’un ise Paris ile Nice arasında haberleşmeyi sağladığı raporlara yansımıştır. Mehmed Ali’den ayrıldıktan sonra bu grup, hilafeti yeniden tesis etme amacıyla Paris’te “*La Turquie libre*” (Hür Türkiye) adlı yeni bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu faaliyetlerin arkasında, Haronaçi ailesinden ve Anvers’in eski konsoloslarından olan varlıklı bir Yahudi iş adamı Roditi’nin maddi ve manevi desteği Türk istihbaratı tarafından saptanmıştır.⁷⁸

Dönemin dikkat çeken olaylarından biri, Dışişleri eski memurlarından Yahudi İzidor Galimidi’nin Mehmed Ali ile iş birliği yapmasıdır. Uluslararası düzeydeki önemli bir gelişme ise, İslam Kongresi’nin ardından yaşanmıştır. İngiliz Dışişleri eski bakanı Yahudi Lord Reading, 25 Aralık 1931’de Filistin’e gelerek, hilafet meselesinin Yahudiler için bir tehdit oluşturmayacağını açıklamak üzere temaslarda bulunmuştur. Kudüs’teki Siyonist Ajans binasında yapılan toplantılarda, çeşitli ülkelerdeki Yahudilerin durumu değerlendirilmiş, bu kapsamda Türkiye Siyonist raporu da incelenmiştir.

76 Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler Tarihi, Siyasi Tetkik*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1947), 22-23.

77 CBA, 01019780/18.

78 CBA, 01019780/18.

Özellikle Arlozorof'un değerlendirmelerinde, Türkiye Yahudilerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'ye verdiği hizmetler ve Mason teşkilatının İngiliz istihbaratına katkıları vurgulanmıştır. Ayrıca Yahudilerin Türkiye'deki ekonomik konumundan memnuniyet duyulmuştur. Türkiye Siyonistlerinin, Filistin'deki Yahudi yurdu için 50.000 İngiliz lirasından fazla maddi destek sağladığı da kayıtlara geçirilmiştir. Bununla birlikte, 1931 yılı içinde Türkiye'deki Yahudilerin ülke içinde rejim karşıtı siyasi faaliyet ve örgütlenmelere katıldığına dair herhangi bir tespit yapılmamıştır.⁷⁹

1.7. Rumlar

19. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu çözülme sürecine girmiştir. Bu süreçle birlikte, devlet sınırları içindeki çeşitli etnik ve dinî grupların ayrılıkçı talepleri hızlanmıştır. Bu bağlamda, Doğu Karadeniz'deki Rum nüfusun da örgütlendiği görülmüştür. Pontus adı verilen bu ayrılıkçı hareket, Karadeniz'e kıyısı olan stratejik coğrafyayı temel alarak bağımsız bir devlet kurmayı amaçlamıştır. Ayrılıkçı Rum gruplar, amaçlarına hem silahlı eylemlerle hem de dış destekli siyasi faaliyetlerle ulaşmayı hedeflemiştir. Devlete karşı ilk silahlı isyanları ise Balkan Savaşları sırasında gerçekleşmiştir. Savaş koşullarının yarattığı güvenlik açıkları, Rumlar için uygun bir zemin oluşturmuştur. Bu süreçte devlet, bölgeye Arnavut göçmenleri getirerek iki Rum köyüne yerleştirmeye çalışmıştır. Bu girişim açık bir direnişle karşılaşmış, nihayetinde Rumlar isyan ederek silahlı biçimde Samsun'a saldırmışlardır. Sonraki süreçte, Birinci Dünya Savaşı öncesinde seferberliğe uymayan veya askerlikten firar eden bazı Rumlar, dağlarda silahlı çeteler kurmuştur. Bu çeteler, Türk nüfusuna karşı şiddet eylemleri düzenleyerek halkı sindirmeye çalışmışlardır. Çete faaliyetlerine ek olarak, Rumların Rusya lehine casusluk faaliyetlerine girişmeleri, devleti bu gruba karşı çeşitli tedbirler almaya zorlamıştır. Ancak alınan önlemlere rağmen, Rumlar arasındaki casusluk, çetecilik ve firar olayları engellenememiştir. Bu faaliyetlerin savaşın gidişatını etkileyecek boyuta ulaşması ve bölgedeki asayiş ile kamu düzenini bozması üzerine, Osmanlı İmparatorluğu daha kapsamlı ve etkili önlemler alma arayışına girmiştir.⁸⁰

Fener Rum Patrikhanesi, Mondros Mütarekesi'den önce olduğu gibi sonrasında da kilit bir rol üstlenmiştir. Kurum, siyasi faaliyetlerden çete kurmaya, propagandadan kültürel etkinliklere kadar Rumların neredeyse tüm eylemlerini yönlendirmiş ve kontrol etmiştir.⁸¹

⁷⁹ CBA, 01019780/18.

⁸⁰ Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 4, 4 (Mayıs 1993): 93-94, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114376>

⁸¹ Mehmet Okur, "Millî Mücadele Dönemi'nde Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 8, 29 (Eylül 2002): 103, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20627>.

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması’ndan hemen sonra Fener Rum Patrikhanesi’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ayrıcalıklı konumunu kaldırmıştır. Bu dinî kurum, yalnızca Eyüp Kaymakamlığı’na bağlı mütevazı bir kilise statüsüne indirilmiştir. 1930’lu yıllara değin resmi yazışmalarda patriğe “*başpapaz*”, patrikhane teşkilatına ise “*başpapazlık*” şeklinde atıfta bulunulmuştur. Türkiye ile Yunanistan arasındaki siyasi gerginliğin henüz teskin olmadığı bu konjonktürde, patrikhane ile Türkiye Cumhuriyeti devleti arasında muhtelif ihtilaflar zuhur etmiş olup, Yunanistan bu bağlamda Türkiye’yi çeşitli kereler Cemiyet-i Akvam’a şikâyet etmiştir. Erken Cumhuriyet Döneminde Rum cemaatinin durumu da bu çerçevede şekillenmiş; bilhassa Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesinden evvel azınlıkların bazı Lozan müktesebatından feragat etmelerine yönelik müzakereler, Rumlar ile devlet arasındaki münasebetleri diğer gayrimüslim azınlıklara kıyasla daha da ihtilaflı bir zemine taşımıştır.⁸²

1930’lu yılların başlangıcında İstanbul’daki Rum azınlığının kurumsal yapılanması, bilhassa Fener Rum Patrikhanesi ve İstanbul Rum Kulübü olmak üzere iki temel müessese etrafında temerküz etmiş; bu teşekküller, eğitim faaliyetlerinden matbuat hayatına, dini hizmetlerden içtimai yardımlaşma organizasyonlarına kadar geniş bir alanda etkili olmaktaydı. İstanbul’da faaliyet gösteren iki Rum gazetesi de zikredilen iki kurumun emelleri çerçevesinde yayın hayatına devam ediyordu.⁸³

Yunan ulusal çıkarlarına hizmet eden Fener Rum Patrikhanesi ve İstanbul Rum Kulübü, Türkleşme yanlısı Rumların Türk Ortodoks Kilisesi kurma ve Türk kültürünü Rum toplumu içinde yayma yönündeki girişimlerini engellemeye çalışıyordu. Patrikhane ayrıca Lozan Antlaşması ile kaybettiği otoriteyi yeniden tesis etmek amacıyla hem yurtiçinde hem de uluslararası düzeyde etkin bir politika izlemiş; çeşitli Ortodoks kiliseleriyle ittifak kurma ve küresel bir ruhani merkez olma hedefi doğrultusunda faaliyetlerini sürdürüyordu. Öncelikli hedefler arasında Sen Sinod Meclisi’nin üye sayısını artırmak yer alıyordu. İngiliz kilisesiyle ittifak kurarak; Macar, Leh, Sırp, Beyaz Rus ve Arnavut kiliselerini kendisine bağlama telaşı içerisindeydi. Fener Rum Patrikhanesi’nin tarihsel süreçte Ortodoks dünyasının liderliğini pekiştirme ve bir Ortodoks ittifakı oluşturma hedefine her zamankinden daha fazla çaba harcadığı istihbarat raporlarına yansıyor. Söz konusu çabaların temelinde, tüm dünya Ortodokslarının tek ve yetkili ruhani merkezi olma amacı yatıyordu. Bu doğrultuda, Erken Cumhuriyet yıllarında Patrikhanenin etki alanı genişleyerek Amerika ve Avustralya’daki Ortodoks kiliselerini de kendi ruhani yargı alanına yani daire-i rûhâniye dahil etmişti. Türkiye’ye yönelik açık bir siyasi örgütlenmeye rastlanmamıştır.⁸⁴

82 Ramazan Erhan Güllü, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Rumların İdaresi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, 5 (Ağustos 2021): 164, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1878394>.

83 CBA, 01019780/22.

84 CBA, 01019780/21.

Erken Cumhuriyet yıllarında Türkiye’de yaşayan Rumların durumları; Rum azınlığın dini ve kültürel sahada yüksek düzeyde örgütlenmiş ve müessir bir yapıya malik olduğunu, ancak siyasi alanda nispeten edilgen bir yaklaşım sergilediğini teyit etmektedir. Patrikhane ve İstanbul Rum Kulübü gibi müesseseler vasıtasıyla kimlik muhafaza ve etki alanını genişletme gayretleri devam ederken, doğrudan siyasi bir teşkilatlanmadan bilhassa imtina edilmesi, Rum toplumunun dönemin ulus-devlet inşa süreci karşısında daha ihtiyatlı ve uyum arayışında bir strateji benimsediği intibasını uyandırmaktadır.

Sonuç

Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde gözlemlenen ayrılıkçı hareketlilik, Osmanlı İmparatorluğu’nun çözülüş sürecinin ardından tesis edilen genç Cumhuriyet’in karşılaştığı temel iç güvenlik sorunlarından birini teşkil etmiştir. Çeşitli etnik ve dinî kökenli grupların yürüttüğü bu faaliyetler, Cumhuriyet’in ulus-devlet inşası sürecinde merkezi bir tehdit algısı oluşturmıştır. Bu durum, aynı zamanda iç politikaların şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

İncelenen istihbarat raporları, 1930’lu yılların başlarında Türkiye Cumhuriyeti’nin hem iç hem de dış politikada çok katmanlı tehditlerle karşılaştığını göstermektedir. Söz konusu tehditler, farklı etnik ve siyasi grupların faaliyetleri aracılığıyla biçimlenmiştir. Özellikle Hoybun ve Taşnak gibi Ermeni örgütlenmelerinin yanı sıra, Çerkes örgütlenmeleri, Lazlık hareketi ve bazı Yahudi gruplarının eylemleri, doğrudan ulusal güvenliği ve devletin bütünlüğünü hedef almıştır.

Siyasi istikrarsızlığı hedefleyen doğrudan şiddet eylemleri ve suikast girişimleri, uluslararası düzeyde iş birliği ağlarının kurulması ve Batı kamuoyunu etkilemeye yönelik sistematik propaganda faaliyetleri olmak üzere üç temel eksenle yoğunlaşmıştır. Hoybun Cemiyeti’nin Kürt kimliğini vurgulayan ayrılıkçı söylemleri ve bölgedeki bazı ayaklanmalarla olan ilişkisi, bu genel stratejinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Farklı etnik ve dinî kimliklere sahip muhalif unsurların, ortak bir Türkiye karşıtı söylem etrafında pragmatik ittifaklar kurma çabası da dikkat çeken bir husustur.

Nusayri Arapları ve İstanbul Rumları gibi bazı azınlık grupları, siyasi tercihlerini daha çok yerel düzeyde ve mevcut yasal sınırlar dahilinde ifade etmiştir. Ayrıca, Ramgavar Fırkası örneğinde görüldüğü üzere, bazı Ermeni örgütlerinin Türkiye ile uzlaşmacı bir tutum sergilemesi dikkat çekicidir. Bu durum, ayrılıkçı hareketlerin tüm Ermeni diasporasınca koşulsuz desteklenmediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet dönemindeki ayrılkçı faaliyetler, Osmanlı İmparatorluğu’nun mirası ve yeni şekillenen jeopolitik koşullarda etnik ve dinî grupların kendilerini konumlandırma çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Hoybun Cemiyeti’nin Kürt milliyetçiliği temelinde yürüttüğü ayrılkçı çabalar, dönemin kayda geçirilmesi gereken mühim bir unsuru olmuştur. Şiddet, diplomasi ve propaganda araçlarını eş zamanlı kullanan bu çok yönlü mücadele, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus-devlet inşa sürecinin karmaşık ve çok boyutlu yapısını açıkça ortaya koymaktadır. Cumhuriyet’in bu tehditlere karşı geliştirdiği güvenlik politikaları ve ulusal kimlik inşası çabaları, modern Türkiye’nin gelişiminde kalıcı izler bırakmış ve günümüz Türkiye’sinin toplumsal ve siyasal yapısının şekillenmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA).

CBA, 01019780/3.

CBA, 01019780/4.

CBA, 01019780/5.

CBA, 01019780/6.

CBA, 01019780/7.

CBA, 01019780/8.

CBA, 01019780/9.

CBA, 01019780/10.

CBA, 01019780/11.

CBA, 01019780/12.

CBA, 01019780/13.

CBA, 01019780/14.

CBA, 01019780/15.

CBA, 01019780/16.

CBA, 01019780/17.

CBA, 01019780/18.

CBA, 01019780/19.

CBA, 01019780/20.

CBA, 01019780/21.

CBA, 01019780/22.

II. Araştırma Eserler

- Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler Tarihi, Siyasi Tetkik*. İstanbul: Tan Matbaası, 1947.
- Okudan Dernek, Kadriye ve Kemahlı Garipoğlu, Funda. *Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye (1923-1950): Disiplinler Arası Bir Bakış*. Ankara: Nobel Bilimsel, 2022.
- Pınar, Mehmet, *Suriye’de Son perde: Yeni Bir Hoybun (Ermeni-Kürt) Hareketi ve İtalya (1930-1939)*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- Süslü, Azmi, *Ermeniler, Tehcir ve Sonrası*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.
- Tetik, Ahmet, Gürler, Melike ve Aksu, Çiğdem. *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet’in İlanından Önce ve Sonra)*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu, çeviren Şirin Tekeli*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

III. Süreli Yayınlar

- “Suikasçiler! Meddeiumumi ve polis tetkikata devam ediyor”, *Cumhuriyet*, 3 Teşrinievvel 1931, No: 2661.
- Vakit*, 22 Temmuz 1930, No: 4502.

IV. Makaleler

- Asker, Ahmet ve Yıldız, Emrah, “Ezberin İnşası: Millî Mücadele ve Erken Cumhuriyet Dönemi Basınında Kürt Meselesi.” *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* 16, 32 (Ocak 2011): 15-40. https://kebikecdergi.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/03_emrah-yildiz_ahmet-asker_kurtmeselesi_dizgi.pdf
- Balcıoğlu, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz’de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki.” *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 4, 4 (Mayıs 1993): 91-97. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114376>.
- Bozarslan, Hamit, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925).” *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma içinde*, 89-121. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

- Çakmak, Zafer, “Hoybun Cemiyeti Kuruluşu ve Teşkilatlanması.” *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 5, 2 (Temmuz 2008): 27-61. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1670490>.
- Doğan Kader, Merve, “Millî Mücadele Dönemi’nde Karadeniz Bölgesi’ndeki Çetecilik Faaliyetleri.” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 37, 2 (Aralık 2022): 493-520. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2861933>.
- Doğan, Orhan, “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev’in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu.” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (Ocak 2008): 307-328. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1723971>.
- Güllü, Ramazan Erhan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Rumların İdaresi.” *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, 5 (Ağustos 2021): 153-171. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1878394>.
- Işık, Harun, “Kitabu Ta’limi Diyaneti’n-Nusayriyye Işığında Nusayri Teolojisi.” *Bilimname* 24, 1 (Ocak 2013): 31-56, <https://bilimname.erciyes.edu.tr/sayilar/201301/20130102.pdf>.
- İlter, Erdal, “Ramgavar partisi Tarafından II. Meşrutiyet (1908) Meclis-i Mebusan’ına Sunulan Beyanname ve Program.” *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 4, 4 (Mayıs 1993): 517-556. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114394>.
- Mumyakmaz, Hatice, “Hâkimiyet-i Milliyye Gazetesi’ne Göre Millî Mücadele’de Milliyet: Türkler, Kürtler, Çerkezler, Hristiyan Türkler, Ermeniler ve Rumlar (1920-1922).” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 6, 15 (Aralık 2007): 111-129. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/233345>.
- Okur, Mehmet, “Millî Mücadele Dönemi’nde Fener Rum Patrikhanesi’nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri.” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 8, 29 (Eylül 2002): 101-116. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20627>.
- Sarınay, Yusuf, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetler.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14, 40 (Eylül 1997): 208-244. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1663967>.

V. Tezler

Gide, Fatih. “1911-1914 Yılları Arasında İstanbul’da Yayınlanan Ėuaze (Rehber) Gazetesi Işığında Osmanlı Devleti’nde Yaşayan Çerkeslerin Siyasi ve Sosyo-kültürel Faaliyetleri.” Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, 2011.

Turan, Mahmut. “Osmanlı Devleti’nde Çerkezler ve Ermeniler (1865-1923).” Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2020.

VI. Ansiklopedi Maddesi

Üzüm, İlyas. “Nusayrılık.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33: 270-274. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Extended Abstract

The founding years of the Republic of Türkiye were a period of transition from empire to nation-state and a time of radical political, social and cultural transformations. In the early Republican period, the nation-state building process aimed to create a common identity and culture. In this framework, it was aimed to integrate different ethnic identities around a common national identity. However, these policies were sometimes perceived as attempts at assimilation, especially by groups with separatist tendencies, and this situation paved the way for the strengthening of ethnic-based nationalist tendencies among some ethnic groups, especially Kurds and Armenians. Therefore, the Early Republican period is considered as a multi-layered and contradictory process of nation-building in which both efforts to build a nation identity around common values and debates on the uniformizing aspects of this process were simultaneously experienced.

From the late Ottoman Empire to the Early Republican Era, relations between the state and the Kurdish and Armenian communities, in particular, gained a tense character within the framework of centralization policies and security concerns. This historical background led these groups to become more visible in some opposition movements and to raise their political demands in different ways.

In fact, the new regime's ethnic-based nationalism was the result of the experiences that followed the dissolution of the Ottoman multicultural structure. While the loss of the Balkans revealed the inadequacy of the ideology of Ottomanism, the cooperation of Arab tribes with the British in the First World War revealed that Islamism was not sufficient for political unity. Therefore, the founding cadre of the Republic opted for a nation model based on ethnic identity rather than religious affiliation. This preference weakened the ties of various ethnic groups with the state and led to the emergence of opposition movements.

The Kurdish opposition is a striking example in this context. The Hoybun Society, founded in 1927, organized Kurdish nationalism at the international level and tried to organize a resistance against Türkiye, especially through strategic cooperation with the Armenian Dashnak Party. The Hoybun

Society continued its activities with the support of the French mandate administration in Syria and developed an effective communication network by establishing links with Kurdish movements in Iraq and Iran. The Ararat Rebellion that broke out in 1930 was one of the most important activities of this organization. However, by 1931, Hoybun realized that it could not achieve sufficient power on its own and began to seek alliances with other opposition elements.

As in the Ottoman period, Armenian political movements emerged as important separatist groups in the early years of the Republic. Armenian separatist groups in this period were organized around four main political organizations: Dashnak, Hunchak, Ramgavar and H.O.G. The Dashnak Party, the most radical of these structures, was based in Paris and aimed to establish an independent Armenian state between the Caucasus and Cilicia. Advancing on an anti-Türkiye line, the Dashnaks organized widely in the diaspora and sought alliances with various opposition groups such as the Yuzilikis, Circassians and Kurds. The Hunchak Party, on the other hand, aimed to gain autonomy for Armenians through direct armed struggle. Internal riots, assassinations and militant actions were among the main methods of this organization.

Circassians, on the other hand, played a complex role in the Early Republican period. This community, which assumed important roles in the military and bureaucratic structure during the Ottoman period, occasionally displayed oppositional attitudes towards the policies pursued in the Republican period. Circassian Ethem’s rebellion against the regular army is an important breaking point in this context. However, the participation of many Circassian officers in the National Struggle revealed different tendencies within the community. Circassians established various associations with the aim of protecting their identity, and took a position that contradicted the regime’s secularism policies and the process of integration into Turkish identity.

The Laz community in the Eastern Black Sea region was one of the most prominent ethnic groups of the period. After 1918, the weakening of Russian influence and the new political order established in Georgia triggered movements regarding the Laz identity. However, Turkish intelligence reports revealed that this structure lacked an ideological basis and acted more on the basis of individual interests. It was stated that their activities remained at the level of press and propaganda and did not find a strong response among the public.

In the early years of the Republic, Nusayrî (Fellah) Arabs concentrated around Adana and Mersin also developed a cautious relationship with the regime. Their support for the Free Republican Party in 1930 showed the reaction of the people of the region to the Republican People’s Party. Behind

this reaction were concerns about the settlement policies in the border region. Nusayris exhibited an introverted structure in social life and developed a solidaristic culture within themselves. The Arab Theological Society, founded during the French occupation period, aimed for Arab autonomy under the mandatory administration, but failed to find widespread popular support.

The Jewish community, on the other hand, has generally maintained a loyal profile to the regime. In the early years of the Republic, as in the Ottoman period, Jews lived a peaceful life in harmony with the legal system and were in harmony with the authorities. However, security reports from 1931 revealed that some Jewish individuals collaborated with pro-monarchy and pro-caliphate groups abroad. The information that fugitive Jewish dissidents in Paris took an active role in anti-regime initiatives is important in this context.

Finally, by the 1930s, the Greek community in the Eastern Black Sea region was mostly organized around religious and cultural structures. The Greek Patriarchate of Fener and the Istanbul Greek Club were active in both religious and social fields. These structures, which were linked to Greek nationalism, displayed a distant attitude towards Greeks who adopted the Turkish identity and aimed to regain the influence they had lost after Lausanne by using their international influence. However, as of 1931, there was no Greek political organization that posed a direct threat to Türkiye.